

Oponentský posudek diplomové práce

předložené Evangelické teologické fakultě UK dne 29. 6. 2016 (č. j. 15/16)

Jan Mikschik *Mojžíš mimo Bibli: Postava Mojžíše v antické židovské a mimožidovské historiografii ve srovnání s Bibli*, Praha 2016, 73 stran.

Popis práce

Předložená diplomová práce si klade za cíl srovnat starozákonní vyprávění o Mojžíšovi s obrazy Mojžíše, jež nacházíme ve starověké židovské i nežidovské historiografii 3. stol. př. Kr. až 1. stol. po Kr., a následně se pokusit objasnit vztah těchto biblických a nebiblických tradic. Aniž by to kdy bylo zcela jasně řečeno, pozadím tohoto podniku je v posuzované práci hledání historického Mojžíše (viz hned první odstavec na str. 1).

Základní rozčlenění práce odpovídá deklarovanému záměru. Autor nejprve stručně představuje, jak je Mojžíšův život líčen v knihách Ex-Dt, a poté se zaměřuje na dva motivy biblického vyprávění (malomocenství a had), jež hrají významnou roli také v některých nebiblických textech o Mojžíšovi (kap. 1). Následuje představení mimobiblických tradic o Mojžíšovi, jež najdeme u židovských i nežidovských autorů helénistické a římské doby (2). Tato díla se dochovala mnohdy pouze zlomkovitě ve spisech jiných autorů, nejčastěji u Josepha Flavia, který s protizidovskými spisy vedl spor; Josephovi a jeho polemice je věnována třetí kapitola. Další dvě kapitoly (4 a 5) se zabývají historickými událostmi, s nimiž jsou události exodu výslovně spojovány v některých starověkých pramenech (vláda Hyksósů v Egyptě), nebo o nichž se v moderní debatě často tvrdí, že stojí v pozadí líčení exodu u řeckojazyčných egyptských autorů (amarnské období). Šestá kapitola představuje Mojžíše v pohledu Sigmunda Freuda. Poslední, sedmá kapitola nese název „Mojžíš biblický a nebiblický“ a pohled na názvy jejích jedenácti podkapitol by mohl vyvolat dojem, že se jedná o kapitolu značně heterogenní (ne-li zmatenou). Například bychom se mohli ptát, proč je sem zařazena podkapitola „Mojžíšovo narození“, když hned v její první větě autor upozorňuje, že s tímto tématem se u řecko-egyptských spisovatelů vůbec neseťkáváme, a v dalším se věnuje srovnání Ex 2,1-10 s Legendou o Sargonovi a jinými příběhy o odložených dětech. Zařazení tohoto oddílu podobně jako třeba i to, že práce obsahuje celou kapitolu o Freudově Mojžíši (kde helénistická historiografie také nehraje žádnou roli), je ovšem „ospravedlněno“ pozadím celého autorova zkoumání, totiž hledáním historického Mojžíše (toto rámování je zároveň jedním z hlavních problémů práce, k čemuž viz níže). Následuje závěr, v němž autor hodlá „rozhodnout, jak rozřešit vzájemný vztah biblických a mimobiblických pramenů o Mojžíšovi“ (str. 65), nakonec ale místo toho čtenáře postaví před téměř existenciální volbu „buďto se držet biblického podání, které ovšem v sobě absorbuje vícero tradic, a obtížně pro něj hledat historické zázemí, anebo pojmout Mojžíše jako vzpomínkovou figuru, vzpomínkový proud, jenž byl u Izraelců a Egyptanů pojat různě“ (str. 67).

Seznam použité literatury obsahuje 43 titulů v češtině, angličtině, němčině, francouzštině a latině (ovšem za položkou Römer, T. (ed.), *La construction de la figure de Moïse*, se skrývá několik bibliografických jednotek, protože autor u tohoto sborníku neuvádí jednotlivé příspěvky, s nimiž pracoval, ale pouze celou knihu pod jménem editora).

Hodnocení věcné

Autor si zvolil velmi zajímavé a aktuální téma. Při tradičním vysokém datování domněle nejstarších „pramenů“ Pentateuchu (jahvisty a elohisty) bylo nasnadě považovat paralely mezi texty Pentateuchu a texty o exodu od starověkých řeckojazyčných autorů za důsledek recepce biblických motivů v nebiblických textech. Ovšem s tím, jak jsou stále větší části Pentateuchu datovány do perské (nebo některými i helénistické) doby, se nově klade otázka, zda vliv

nemohl směřovat i opačným směrem, tj. zda některé biblické texty nebyly ovlivněny tradicemi, jež nacházíme u helénistických autorů píšících o exodu a Mojžíšovi. Nebiblických spisů, jež pocházejí z 3. stol. př. Kr. až 1. stol. po Kr. a zmiňují události exodu, není málo. Autor se s tímto poměrně rozsáhlým mimobiblickým materiálem dobře seznámil a obsah daných textů pěkně představil ve druhé kapitole. Tuto část práce považuji za nejzdařilejší – případný čtenář zajímající se o tyto texty zde na jednom místě nalezne stručně a jasně převyprávěné obsahy příslušných oddílů i základní informace o jejich autorech (není mi jasné, podle jakého klíče jsou autoři řazeni, to ale není nijak závažná výtko). Autor také správně (snad na základě starší diskuse) identifikoval několik motivů, u nichž lze předpokládat, že srovnání jejich zpracování v biblických a nebiblických textech může být zvláště užitečné pro řešení otázky po vztahu biblických a nebiblických tradic (především jde o již zmiňované motivy hada a malomocenství). Chvályhodné je také představení témat, jež jsou v bádání o nebiblických textech o exodu často zmiňována (např. vláda Hyksosů v Egyptě, amarnské období egyptských dějin, otázky monoteismu a starověkého antisemitismu a xenofobie).

Problematictější jsou pasáže, kde se autor pouští (nebo by se měl pustit) do analýzy daných textů a do argumentace ohledně priority biblických a nebiblických pasáží a jejich vztahu. Jak již bylo zmíněno, jedním z hlavních problémů práce je spojení zkoumání helénistických textů o Mojžíšovi s hledáním historického Mojžíše. Nejde o to, že by samotné pátrání po historickém předobrazu (nebo předobrazech) biblického Mojžíše bylo zcela nelegitimní. Není pochyb o tom, že Mojžíšovo jméno bylo od velmi rané doby součástí izraelského vyprávění o odchodu z Egypta, a je dobře představitelné, že nejstarší podoba této literární postavy vyrostla z matných vzpomínek na události spjaté s jednou nebo několika historickými postavami. Svého času bylo např. v kursu identifikovat Mojžíše s egyptským hodnostářem syrského původu jménem Baj, který si na konci vlády 19. dynastie (asi 1187 př. Kr) za nejasných okolností přisvojil moc, ale později byl svržen. Tuto identifikaci usnadňovala domněnka, že Baj uprchl před budoucím faraómem Setnachtem (viz např. ještě J.-D. Macchi, *Exode*, in T. Römer – J.-D. Macchi – C. Nihan, *Introduction à l'Ancien Testament*, Genève: Labor et Fides, 2009², str. 260), dnes však víme, že Baj byl v Egyptě popraven už za Siptahovy vlády. Ve své elefantinské stéle Setnacht říká, že po smrti královny Tausrety ze země vyhnal asijské vzbuřence, kteří loupili v chrámech. Teoreticky je představitelné, že by i tyto události společně s jinými tvořily pozadí Manehtova líčení vyhnání egyptských malomocných jakožto předků Židů. Egyptské (a jiné) texty o Mojžíšovi z helénistické a pozdější doby však nijak nelze využívat k jakékoliv detailnější rekonstrukci historického Mojžíše; zcela zavádějící by byla představa, že společná témata biblických a nebiblických vyprávění o Mojžíšovi, jako např. motivy malomocenství nebo hada, lze chápat jako jakési nezávislé doklady historických skutečností. Souvisí-li literární postava Mojžíše s nějakými historickými postavami egyptských dějin, jsme pro identifikaci takových postav odkázáni na případné budoucí archeologické objevy materiálů pocházejících z dané doby; pokusy o takovou identifikaci tedy zůstanou doménou především egyptologů.

Mám podezření, že spojení srovnání biblických a nebiblických tradic o Mojžíšovi s otázkou po historickém Mojžíšovi je důsledkem určitého nepochopení zadání práce. Jak jsem však již uvedl, hledání historického Mojžíše je v práci přítomno především jako horizont provedeného zkoumání, a kritika v předchozím odstavci tedy možná do jisté míry autorův přístup zkresluje. Bylo by dobré, kdyby v diskusi během obhajoby autor vztah svého zkoumání k otázce historického Mojžíše blíže osvětlil a nuancoval.

Otázka vztahu Mojžíšových biblických a nebiblických obrazů je zajímavá sama o sobě, bez ohledu na problém hledání historického Mojžíše. Paralelní výskyty některých motivů jsou bezpochyby dány nějakým vztahem mezi příslušnými tradicemi, otázkou však je, jak si konkrétně tyto vztahy představovat. Mezi některými texty jsou bezpochyby přímé intertextuální vztahy, jindy mohou biblické a nebiblické texty různým způsobem zpracovávat

starší tradice rozmanitého původu. Tradičně byly v podstatě všechny nebiblické texty o Mojžíšovi považovány za „midrašická“ rozvedení biblického textu. Někteří autoři však u některých témat vidí vztah starozákonních a mimobiblických textů jinak. T. Römer se např. pokusil ukázat, že obraz Mojžíše jako válečníka, jenž nacházíme u Artapana a Josepha Flavia, existoval už v perské době a redaktoři Pentateuchu jej znali, ale nehodil se jim do jejich koncepce (T. Römer, *Les guerres de Moïse*, in *Id.* (ed), *La construction de la figure de Moïse / The Construction of the Figure of Moses*, Paris: Gabalda, 2007, str. 169-193). Autor posudku zase navrhl, že motiv spojenectví Izraele s nepřáteli Egypta, který nacházíme v Ex 1,10, je v původnější podobě doložen u Manehta, a Ex 1,10 představuje reinterpetaci této původnější podoby motivu (J. Rückl, *Israel's Alliance with the Enemies of Egypt in Exodus 1,10*, tamtéž, str. 156-157). Jelikož předložená práce je diplomová, a ne disertační, nepovažuji za zásadní nedostatek, že autor sám nepřichází s novými argumenty pro určitou interpretaci vztahu konkrétních biblických a nebiblických tradic o Mojžíšovi. Měl by však alespoň existující argumenty ve prospěch různých pozic představit a pokusit se o jejich samostatné hodnocení. Skutečnou analýzu srovnávaných textů ani detailnější rozbor badatelské diskuse o původu konkrétních paralel však v práci prakticky nenajdeme.

Autor například správně považuje za příhodný motiv ke zkoumání vztahu biblických a nebiblických tradic téma Mojžíšova malomocenství (str. 7-10, 43-48). Na str. 45 autor tvrdí, že „otázka Mojžíšovy malomocné ruky byla probírána prozatím především z medicínského hlediska jako součást zlomků o malomocenství v Bibli“, což ovšem pomíjí, že vztahem mezi Ex 4,6-7 a tradicí doloženou u Manehta, že předci Židů i jejich vůdce byli malomocní, se např. stručně ale výstižně zabýval T. Römer ve výše zmíněném článku (str. 193), jenž autor jinde v práci cituje (str. 26). Následující větou autor nicméně prohlašuje, že „jde tedy určit míru závislosti těchto podání na biblických pasážích o malomocenství“. Místo toho se však pouští do zcela jiné (a absurdní) otázky, co je historické pravdy na tom, že Mojžíš a Izraelci vyšli z Egypta skutečně byli malomocní (str. 45-48)! K dovršení všeho zde navíc autor přestává rozlišovat mezi současnou odbornou diskusí a polemikou starověkých autorů („V jistém pohledu může tento návrh [tj. že Izrael pochází z egyptských malomocných] působit nereálně, třeba už tím, že ho zamítal již Josefus...“ [str. 47] „). V rozporu s výše uvedeným ohlášením určení „míry závislosti“ mezi biblickou a nebiblickou tradicí autor podkapitulu uzavírá s tím, že „bohužel nelze jednoznačně určit vztah biblické tradice o malomocenství s extrabiblickou tradicí, která snad ve zlomech zná židovské tradice, avšak využívá je v souvislosti s antisemitismem“ (str. 47n). To je ovšem nasnadě, pokud jsme se o toto určení ani nepokusili. Přesto je pro mě těžko představitelné, že by po veškerém studiu, jež autor při psaní práce musel podniknout, skutečně neměl žádnou vyhraněnější představu o vztahu např. právě Ex 4,6-7 a Manehtova vyprávění o malomocných. Mohl by se proto k této otázce vrátit alespoň při obhajobě práce?

Bohužel se v práci odrážejí některé základní neznalosti ohledně situace v současném starozákonním bádání. Autor např. suverénně mluví o „pramenu Elohista“ (str. 48), jako by tento „pramen“ z většinového bádání o formování Pentateuchu nezmizel přinejmenším před několika desetiletími. Na str. 57 při líčení pozice J. K. Hoffmaiera autor říká, že „sepsání knihy Exodus se podle pramenů Jahvisty a Elohisty datuje do desátého až osmého století př. n. l., což představuje možnost, že by redakce knihy Exodus vůbec nemusela znát legendu o Sargonově narození“. Všeobecné přijímání „novější hypotézy pramenů“ se ovšem rozpadlo v sedmdesátých letech a samotný Hoffmaier si toho v devadesátých letech byl dobře vědom (viz jeho úvodní poznámky na str. 7-10), takže v pasáži, již zde autor práce využívá, formuluje Hoffmaier dosti opatrně (str. 138). Tím spíše by si problematičnosti Hoffmaierovy argumentace měl být vědom autor práce po dalších dvaceti letech. Navíc ani velmi konzervativní Hoffmaier samozřejmě nemluví o „sepsání knihy Exodus“ nebo „redakc[i] knihy Exodus“ v desátém až osmém století. Autor by měl vědět, že kniha Exodus mohla

vzniknout teprve tehdy, když byly neknežské texty (tradičně „elohista“ a „jahvista“) zkombinovány s texty kněžskými, jež jsou zpravidla datovány do exilní či spíše perské doby.

Hodnocení formální stránky práce

Ediční zpracování textu je slušné – grafická úprava hierarchie nadpisů je střizlivá, odkazy na literaturu v patových poznámkách mají více méně jednotnou podobu, i když daná kombinace různých způsobů odkazů na různé typy zdrojů (monografie, články v časopisech a sbornících) je v oboru zcela neobvyklá. Slohová úroveň práce je bohužel nevyrovnaná – zpočátku relativně dobrá, později (snad v důsledku spěchu?) upadá a narůstá i počet gramatických chyb a překlepů. Hekataiovo jméno je snad víckrát psáno špatně (Hekaitos, Hektaios) než správně, v Josephově jméně se střídá (obvyklé) *ph s f*, atd.

Závěr

Projekt předkládané diplomové práce je relativně ambiciózní a velmi zajímavý. Autor se dobře seznámil s nebiblickými tradicemi o exodu a Mojžíšovi a popsal některé jejich výrazné prvky, jež je zajímavé srovnávat s texty biblickými. Příhodně také pojednal o některých otázkách těchto textů z helénistické a římské doby. Samotná komparace textů, jež podle nahlášeného cíle měla vést k vyhodnocení vztahu mezi biblickými a nebiblickými texty, ovšem není příliš zdařilá. Přes tuto výtku však předložená práce jako celek vyhovuje požadavkům kladeným na magisterskou diplomovou práci, a doporučuji ji k obhajobě. Při klasifikaci navrhuji vycházet od stupňů **uspokojivě (D)** až **dobře (C)**.

V Praze dne 7. září 2016

Jan Rückl